

седем и половина калибър, стреляше на седем километра и се нагриваше още на десетия снаряд. Ние го увивахме в мокри парцали. А сега една ракета се издига на хиляда метра, лети с пет хиляди километра в час и стига до осем хиляди километра. За цяла Франция, както каза Ги Моле, са необходими само осем водородни бомби. И всички тия оръжия се работят усилено, бърже, разнасят се по световните военни бази!

И така, аз си мисля за моите книги, за поезията, възпяла устрема на народа и за пепелищата, из които малцина ще се дигнат. Къде да скрия по една от моите с ихосбирки, не че са толкова ценни, а да гадаят някога по тях за едно племе, живяло къде между Дунав и Хелеспонт!

Такива черни мисли могат всекиму да хрумнат. Аз ги изказвам, за да напомня на поетите, не само у нас, а на всички по света! Те имат големи сърца, за да разбират най-добре тая трагедия на човечеството. И ако тя започне дори като интермедия, където и да било по световната сцена, крайт на всяка трагедия е известен: пада тоя, който е започнал да играе!

Такива черни мисли може да се разсеят само с вярата в Октомврийската революция. Тя вече създаде могъщи сили от люде и територии, от техника и духовен потенциал, който ще се справи с всички регресивни сили на общественото развитие.

ЗА ОТНОШЕНИЕТО НА ГЕОРГИ БАКАЛОВ КЪМ БЪЛГАРСКИТЕ ПИСАТЕЛИ ОТ 90-ТЕ ГОДИНИ НА МИНАЛИЯ ВЕК

Георги Бакалов живее в съзнанието на днешните поколения преди всичко като пламенен марксистически критик и смел организатор на пролетарската литература от периода на фашизма. И основателно. С партийна целеустременост, страст и тактичност, въпреки неимоверно тежките условия на фашистката диктатура, Бакалов поставя в литературните си статии най-актуалните изисквания за момента, подкрепя и насърчава младите пролетарски сили, бичува и изобличава враговете на пролетарската литература. Разбира се, с всичките предимства и недостатъци на тогавашната марксистическа литературна критика и политика.

Бакалов има заслуги към българската литература не само от края на литературната си дейност, а още от 90-те години на миналия век, от първите си стъпки в обществения и литературния живот. На тези първи начални заслуги на Бакалов и по-специално на отношението му към българските писатели от онова време ще се спрем в настоящите бележки, като се подкрепим с някои нови, по-малко известни или неизвестни факти.

★

Бакалов влиза в обществения и литературния живот в края на 80-те и началото на 90-те години, в оня период, когато

всичко демократично и честно в страната се сплъчва срещу омразната диктатура на Стамболов. Начело застават българските социалисти, които в борбата срещу Стамболов получават първата си обществена закалка, първото признание на широките народни маси. Около младата социалистическа партия се групира по-голямата част от българската интелигенция. Ученици и учители, писатели и студенти се увличат в народническо-социалистическите идеи и в най-чист порив се отдават в служба на народа.

Рядко може да се срещне писател, който да не се е обявил против диктаторския режим на Стамболов, който да не се е увлякъл в социалистическите идеи. Този буен идеен кипнеж се е породил, обяснява през 1911 г. Бакалов, „... под влиянието на писъка и страданията на селянията, под влиянието на реалистичната литература на руските народници и най-сетне под влиянието на нашата партия“.¹

В тези години, както и след падането на Стамболов през управлението на народняците, по-голямата част от младите български писатели оставят произведения, в които са отразени борческите им настроения и увлечения в социализма. Това е из-

¹ Г. Бакалов, Българската литература и социализма, стр. 62.

вестният период на социалистическите увлечения в българската литература. Какво допринася сам Бакалов за тези увлечения на българските писатели, какво е неговото място в този период от нашата литература?

Като ученик в Сливенската гимназия през 1888—1889 г. Бакалов вече чете Пушкин, Лермонтов и особено Некрасов, а също така Белински, Чернишевски и Добролюбов. Руските революционни демократи са неговите първи учители в социализма.¹ Много скоро Бакалов се запознава и с марксистическа литература, на първо място с Плехановия превод на „Комунистически манифест“. „Две книги изиграха най-голяма роля за определяне и осмисляне на живота ми — романът на Чернишевски „Какво да се прави“, а след това „Комунистически манифест“ — изповядва Бакалов към 1933 г.² Малко по-късно получава и книгите на Плеханов. Така Бакалов става социалист.

През 1890—91 г. той е ученик в Пловдивската гимназия. Учител му е Никола Габровски — първият социалист, с когото се запознава в Стара Загора през лятото на 1890 г. Габровски е пленявал учениците със своите уроци по история, които се превръщали във вдъхновени проповеди за борбите на народите за свобода и правда. В началото на 1891 г. Габровски е уволнен за социалистическа дейност. Като социалисти са уволнени и Гаврил Баламезов и Велчо Т. Велчев — учители в същата гимназия. В знак на протест и с искането уволнените учители, главно Габровски, да бъдат върнати, избухва ученически бунт. Главен инициатор и водач на този бунт е Георги Бакалов. Бунтът обаче не успява, учителите не са върнати, а Стамболовата полиция създава едва ли не цял процес.³ Организаторите на бунта са наказани. Бакалов е изключен за винаги от всички училища в страната. С тази по-крупна обществена проява младият социалист става широко известен сред младежта и интелигенцията, издига се в техните очи като смел борец срещу тиранията. И когато отива след това в Търново, заедно с любимия си уволнен учител Габровски, като писар в адвокатската му кантора, Бакалов е бил посрещнат като истински герой. За онова силно впечатление, което

той е направил на младежта, говори Кирил Христов в неиздадения автобиографичен роман „Ад в рая“. „По това време — разказва Кирил Христов, за времето, когато е в Търново—в Пловдивската мъжка гимназия избухна бунт против учителите. При потушаването му биват изключени някои по-буйни младежи, един от които Георги Бакалов, мой съгражданин, попадна в Търново. Той стана писар при социалистическия водител в града Никола Габровски, чието писалище бе срещу Градския съвет, на пътя ми за гимназията. Аз се срещах почти всеки ден с Бакалов, който имаше в моите очи очарованието на същински бунтовник, на герой от някаква величествена драма. Достатъчно бяха няколко разговори с този „мъченик на училищната тирания“, за да се озова и аз между недоволните и да се нахвърлям като каталясал от глад върху малката социалистическа литература, що имахме по него време. До мазна дигната яка и мръсни дълги коси аз за щастие не дойдох; във всеки случай станах най-искрен и ревностен последовател на учението, което иска да освободи човечеството от неправди“.¹

Както се вижда от спомените на Кирил Христов, практическата дейност и борба на Бакалов като социалист се явява неговата първа заслуга за идейното преориентирване на някои млади български писатели. Макар само след няколко години Кирил Христов да забравя младежките си увлечения, той все пак не без основание и най-искрено говори за онова извънредно силно, високо благородно въздействие на социализма върху младежта. Не съжалявал, че е чел червените брошурки, получавани от книжарницата на Спиро Гулабчев в Русе, тъй като, както сам той се изразява, „... само най-големите мърши между моите съученици бяха незаразени от социализма“.² „Геройството“ на Бакалов по всичко изглежда е направило силно впечатление и на друг поет — Цанко Церковски, като дори го е вдъхновило в поезията му. В запазения ръкопис на „Молепсаний“, първото стихотворение, с което Церковски става известен като поет-социалист, има посвещение „Г. Б-ву“ с дата 25 юли 1891 г. Биографът на Цанко Церковски, Никола Атанасов, съобщава тези данни, без да ги коментира.³ Съществуват всички основания да се приеме, че „Молепсаний“ е посветено на Бакалов. Вероятно Цанко Церковски се е срещал с Бакалов през пролетта на 1891 г. в Тър-

¹ Г. Бакалов, Пораждането на социализма у нас, в. „Социалист“, г. II, бр. 89 от 7.XII. 1896 г.

² Непубликуван ръкопис, озаглавен „В отговор на една анкета—лични спомени“. Това е материал — отговор на една международна анкета за отношението на писателите към Карл Маркс.

³ Пълни сведения за бунта с разследванията, показанията и държането на Бакалов, както и с намеренията в квартирата му писма и „революционни“ възвания дава в. „Свобода“ в редакционна статия под заглавие „Учебната и възпитателната дейност на нашите социалисти и ученическите бунтове“, печатана през април 1891 г., бр. 509, 510, 511, 512, 513 и 514.

¹ К. Христов, „Ад в рая“, автобиографичен роман, втора редакция, глава II, Централен държавен исторически архив, Арх. Ф. К. Христов, № 131, арх. е-ца № 1, л. 19.

² Там, първа редакция, л. 27.

³ Ц. Церковски, Съчинения, т. II, 1948, стр. 292.

ново непосредствено преди Бузлуджанския конгрес и както на повечето интелегенти му е направило силно впечатление „бунтовничеството“ на Бакалов. И „Молепсаният“ навярно е изключеният ученик социалист Бакалов, който е презиран от властта и силните на деня, но е горд със своите нови идеи. Това предположение се потвърждава и от обстоятелството, че малко по-късно Церковски посвещава и друга своя творба на Г. Бакалов. В „Печални часове“ 1895 г. има стихотворение — „Тиран ме хвърли“ пак с посвещение „Г. Б-ву“. Само че това посвещение е за друго „геройство“ на Бакалов.

Завърнал се след две години (1891—93 г.) следване в Женева (завършил естествени науки), Бакалов е назначен за учител във Враца, където се сприятелява с Иван Ст. Андрейчин, също учител. Отдава се на ревностна пропаганда на социализма и повежда борба срещу местните представители на Стамболовата тирания. За това е бил преследван, принуден да напусне учителството, а през пролетта на 1894 г. е хвърлен в Търновския затвор. В затвора са също така Никола Габровски и Гаврил Георгиев. Бакалов е стоял затворен не повече от месец-два. На 18 май 1894 г., при падането на Стамболов той, заедно с другите затворници е бил освободен от ликуващото гражданство. Той е един от организаторите на устроения митинг. Сега за втори път заедно с такива видни социалисти Бакалов се издига в очите на социалистическата интелигенция като борец. Това види се е повлияло на Цанко Церковски, за да посвети и „Тиран ме хвърли“ на Бакалов. Може би Церковски да е имал предвид и някои „поетични“ произведения на Бакалов. Затворът е вдъхновил младия социалист и той пише и печата във в. „Работник“ и други социалистически издания голям брой „борчески стихотворения“, на които поставя дата „април/май 1894 г., Търн. затвор“.¹

Отбелязваме всички тези факти не защото сами по себе си са някакво изключително геройство. Арестувани, затваряни, преследвани са и други видни социалисти. При Бакалов тези факти придобиват особено значение, тъй като сам той вече е проявил интереси към художествената литература, сътрудничи със статии и стихове в социалистическия печат, свързал се е с редица млади писатели и има определено влияние върху тях. Още като студент в Женева той започва да сътрудничи в социалистическите издания със статии по философски, икономически и главно културни въпроси. Името му (както и псев-

донимите му — БАК, „Онуфрий“, „4/2“) се среща също така и под не малък брой стихотворения с революционно-социалистическо съдържание, разбира се, слаби, наивни по художествени качества.

*

От 1894 г. Бакалов започва и забележителната си, нямаща равна в нашата литература, редакторска и издателско-преводческа дейност. Това е всъщност главният начин за свързване на Бакалов с българските писатели. Сега вече той работи непосредствено с тях, подпомага ги, насърчава ги и сам е редактор или съдействува за редактирането на социалистическите издания, привлича сътрудници, изказва се за изпратени материали, изпраща покани за сътрудничество, кореспондира и т. н. А трябва да се подчертае, че първите социалистически вестници и списания отделят голямо място на литературно-художествения материал. Те са повече обществено-литературни органи. Художественото слово заема подобаващо място в социалистическата пропаганда.

Бакалов е близък на редакциите на вестниците „Работник“, „Другар“ и на сп. „Ден“. Сътрудничи в тях и препоръчва сътрудници. Веднага след завръщането от чужбина се среща с Кирил Христов. За тази своя среща Бакалов разказва в непубликувания ръкопис „Първите руски книги в детството ми“. Това е статия, написана през 1932 г., непосредствено след завръщането на Бакалов от Съветския съюз, като отговор на спомените на Кирил Христов „Моето детство“ (глава от автобиографичния роман „Ад в рая“), публикувани в сп. „Българска мисъл“, г. II, 1927 г., стр. 191. Бакалов отхвърля твърденията на Кирил Христов, че като малък се „прехласвал“ от илюстрациите на сп. „Нива“ и се чудил на многото книги, които виждал в семейството на Кирил Христов, тъй като по-голямата част от книгите и списанието „Нива“ се намирали в собствения му дом. Но Бакалов не отрича, а подчертава, че макар и съвсем малки, те са разговаряли по литературни въпроси. Разказва също така и за срещите и дружбата си с Кирил Христов в следващите години. Ето какво говори за срещата си с Кирил Христов след завръщането си от Женева: „Когато през октомври 1893 г. се завърнах в София под една мукава в редакционната маса на в. „Другар“ — в печатницата на Георгиев Филев, открих една тетрадка със стихове — преводни из Надсона, Плещеева и други, които ме поразиха. Запитах Евтим Дабеv, редактор на „Другар“ и той ми каза, че тая тетрадка била оставена от едно момче — К. Христов. Срегнахме се с Кирил, казах му, че ми харесаха стиховете и ще ги

¹ Вж. в. Работник, II, 1894, бр. 27, 28, 29, 30.

помествахме последователно в работническият печат. Той се съгласи, но не пожела да му се слага името. Някои стихове успяхме да поместим в „Другар“ (София) и „Работнически другар“ (Сливен — 1894—95).“

Стихотворенията от Надсон с неотбелязан преводач, но очевидно преведени от Кирил Христов има отпечатани, но не в „Работнически другар“, а в неговия предшественик, така да се каже, „Сиромашки защитник“.¹ Като близък на редакцията на вестника, Бакалов вероятно е предложил и препоръчал три стихотворения („Напред“, „Поезията“, третото без специално заглавие) от Надсон, които са отпечатани в бр. бр. 5, 6 и 7 на вестника. А в „Работнически другар“ — така започва да се нарича „Сиромашки защитник“ от брой 8, откогато Бакалов поема редактирането му, не са печатани стихотворения от Надсон и Плещеев. И в „Другар“ няма стихове от тези поети. Изглежда Бакалов не си спомня добре. Но във в. „Работник“, излизащ по същото време има поместени по едно стихотворение от Плещеев — „Напред“ (бр. 38 от 20. VIII. 1894 г.) и от Надсон — „Слово“² (бр. 39 от 27. VIII. 1894 г.). Преводачът също така не е упоменат. Че и тук става дума за преводи на Кирил Христов имаме преките изявления на Бакалов. В статията „Вазовите преводи на Надсон“ Бакалов пише за възторга „... който беше Кирил Христовия превод на „Слово“.

Бакалов се грижи обаче не само за напечатване преводите на Кирил Христов, но и сам му дава „поръчки“ за собствени оригинални стихотворения. В цитираните вече ръкописни спомени „Първите руски книги в детството ми“ Бакалов пише следното: „К. Христов по онова време се държеше с нас. Помня, че едно стихотворение (като че ли се казваше „Към изедниците“) той написа по моя поръчка за един от нашите вестници в София, сякаш в майски брой, но не си спомням нито годината 1894 (?), нито названието („Другар“ или „Работник“)“. Това стихотворение обаче не се намира в нито един от социалистическите вестници, няма го и в „Дело“ и „Ден“, където Кирил Христов печата няколко стихотворения. „Към изедниците“ е напечатано в „Червен народен календар“, година III, 1899 г., а след това препечатано и в сборника на тесносоциалистическата партия, съставен от Любен Дюкме-

джиев „Пред изгрев“, 1910 г. Може би Бакалов не е успял да го помести в тогавашния социалистически печат. Но в първомайския брой на в. „Социалист“, 1896 г. е поместено друго стихотворение без заглавие, започващо със стиха: „Не винаги в човешките деяния...“, подписано с инициали „КХ“ — Кирил Христов. То е едно от по-сполучливите стихотворения на поета с гражданска тематика, излезли в социалистическия печат.¹ Дали Бакалов не говори за това стихотворение? Не може да се твърди положително. Спомените на Бакалов са избледнели. И спомените на Кирил Христов за този период от творческата му и обществена дейност не са съвсем сигурен източник. Така или иначе важното, безспорното в случая е, че Бакалов е подпомогнал Кирил Христов в първите му стъпки в поезията и че с тази помощ той насочва поета към социализма. Това е ценното тук за нас.

Като редактор на в. „Работнически другар“ 1894—95 г., Бакалов има възможност вече да влезе във връзка и с по-известните тогава млади поети и писатели. Във вестника са поместени работи на: Цанко Церковски, Димитър Полянов, Антон Страшимиров, Ст. Попов, Оцеола, В. Недин, Карас-Идеалист (д-р Михаил В. Михов) и др. Творбите на Ст. Попов, Оцеола, В. Недин и др. са в общия дух на печатаните стихове и разкази във вестника, но художествено несравнимо по-слаби. Тъй като и мнозина от тях се отказват по-късно от поетическата си дейност и изобщо не оставят никакви особени следи в нашата литература, затова ще се спрем накратко на по-значителните сътрудници на „Работнически другар“, като Церковски, Страшимиров и др.

Церковски печата във вестника стихотворението „Ей, недейте вика“, което и по тема и по постройка напомня извънредно много „Молепсаний“ — пак образ на социалист с неговите идейни настроения. Макар това да е единственото стихотворение на Церковски във в. „Работнически другар“, поетът продължава сътрудничеството си в социалистическия печат чак до края на века. Не прекъсва връзките и приятелството си с Бакалов. В архивата на Цанко Церковски, съхранявана в наскоро откритата къща-музей на поета в родното му с. Бяла Черква, Павликенско, са запазени пет писма (три пощенски карти и две обикновени писма) на Бакалов до Церковски. Наистина писмата са от малко по-късно време и не са

¹ „Сиромашки защитник“ започва да излиза в Сливен към края на август, 1894 г. под редакцията на Михаил Кантарджиев и Стефан Гидинов. Пристигнал в Сливен по същото време, където е назначен учител, Бакалов става най-редовен сътрудник на вестника, като се подписва с инициали БАК и псевдонима „Онуфрий“.

² Г. Бакалов, Избрани произведения, 1953, стр. 569.

¹ Изглежда и Кирил Христов го е ценял. То влиза както в най-първите му стихосбирки, така и в Избрани произведения, 1905, където са изоставени „Върти лопатите, върти“ и др. Необяснимо е защо редакторите на Избрани произведения на Кирил Христов от 1953 г. са го изоставили.

свързани пряко с творческата дейност на Церковски, но те говорят неопровержимо за интересите на Церковски към социализма и за помощта, която Бакалов му оказва чрез изпращане на марксистическа литература.¹

В „Работнически другар“, бр. 41 от 19. V. 1895 г. е отпечатан и един разказ на Антон Страшимиров, озаглавен „Разказ“. Документи за по-непосредствени връзки на Страшимиров с Бакалов засега не са известни. Все през 1895 г. излизат и разказите на Страшимиров в сп. „Ден“. И най-първото сътрудничество на Страшимиров в социалистическия печат е също така до известна степен свързано с името и дейността на Бакалов. Твърде показателен е разказът на Страшимиров в „Работнически другар“. В него младият белетрист показва как под въздействието на социалистическите идеи един стражар от Стамболово време проглежда и разбира колко мизерна и долна е полицейската му служба, захвърля униформата и става дори знаменосец на една социалистическа манифестация. С този свой герой-социалист Страшимиров изпреварва в известен смисъл Георги Кирков и е на една линия — разбира се, в идейно-тематично отношение — с разказите на Димитър Полянов, печатани в „Работнически другар“ и другите социалистически издания. Все по същото време Страшимиров печата няколко разказа и във в. „Социалист“, близки по идейната си насоченост на „Разказ“.

Димитър Полянов е също така сътрудник на „Работнически другар“. Когато Бакалов отива в Сливен, Полянов вече е напуснал гимназията. Все пак Бакалов ще да е подпомогнал младия социалистически поет. В „Сиромашки защитник“ е отпечатана първата творба на Полянов, разказът „Да не бях сиромаш“. Полянов говори, че вестникът е бил редактиран от неговите съученици социалисти.² Няма съмнение, че и Бакалов като твърде близък на редакцията се е застъпил за отпечатването на разказа. След като поема изцяло редактирането на вестника и променя името му, Бакалов помещава два други разказа на Полянов „Срещу Коледа“ и „Срещу Нова година“. Разказите са почти с една и съща тема — мизерията на хората от покрайнините на града, с една и съща идея — да се

покаже хуманността на социалистите. Като студент във Франция Полянов продължава да сътрудничи във всички социалистически списания и вестници, в редактирането на които участва и Бакалов, като в. „Социалист“ и др.

Пею К. Яворов едва е написал първите си стихотворения. Затова и от него няма печатани стихове в „Работнически другар“. Съществуват обаче много и безспорни данни от 1896 г. нататък за твърде близките връзки на Бакалов с младия поет и за оная съвсем конкретна и непосредствена помощ, която Бакалов оказва при печатането на двете стихотворения на Яворов в сп. „Ден“. Така от публикуваните от Георги Цанев седем Яворови писма до Бакалов³ се вижда, че и Яворов, подобно на други начеващи български писатели, е виждал у Бакалов марксиста, неуморния пропагандатор на социалистическата литература, последователния социалист с подчертани литературни интереси. Затова и още първото му писмо до Бакалов с дата 21. IV. 1896 г. свидетелствува преди всичко за социалистическата и партийната принадлежност на младия Яворов. Той говори за партийната група в Чирпан, за членски карти, за стчитане на получени ленти, броеве на в. „Социалист“ и т. н.

Яворов е бил секретар на самата група. Бакалов изглежда се е познавал с Яворов от по-рано и когато е ходил по социалистическа агитация е отсядал в дома на поета.² В края на писмото Яворов пише: „Пак ти пращам три стихотворения, ала не за това какво могат да се напечатат. А за какво? — не знам. Хвърли ги настрани и ако някога си по-разположен да се занимаваш с такива работи, ги прочети“.³

Ясно е, че Яворов се доверява на Бакалов не само като партиен социалистически ръководител, но и като редактор (вероятно член на редакцията на сп. „Ден“), като ценител на художествената литература. Държи на мнението на Бакалов — той да прочете стиховете, той да се произнесе за тях. Две от трите стихотворения, които Яворов му изпраща, пак по свидетелството на Бакалов, са били „Пролетната жалба на орача“ и „Пред тъмничен зид“, печатани в сп. „Ден“, г. IV, 1896 г. Третото е неизвестно. А когато Бакалов „окастрил“ от несполучливи куплети две от стихотворенията, Яворов му пише във второ писмо: „Разбира се, не ще се сърдя, па и глупаво щеше да бъде,

¹ Пощенските карти са от 1897-98 г. и се отнасят до уреждане на сметки и други въпроси около книгите, които Бакалов изпраща на Церковски от Варна. Между книгите са и „18 брюмер“ от Маркс, „Исторически материализъм“, „Чартисткото движение“ и др. Едното от писмата е от 1914 г. С него Бакалов предлага на Церковски да уточнят някои предварителни въпроси по замислено, но неосъществено издаване на съчиненията на Церковски от Бакаловото издателство „Знание“.

² Д. Полянов, Избрани произведения, т. I стр. VII, 1952 г.

³ Вж. сп. Изкуство и критика, г. II, 1939, кн. 8, стр. 404—407. Публикуването става по преписа, който си направил Г. Цанев през 1923 г. от тези писма, намиращи се тогава у Георги Бакалов. Изглежда по-късно, след емигрирането си Бакалов ги е загубил и през 1939 г. ги преписва от преписа на Георги Цанев.

² Г. Цанев, Пътят на Яворов, 1947, стр. 26

³ П. К. Яворов, Избрани произведения, 1953 стр. 185.

ако сторя това. Ако туй окастриуване несполучливите куплени възбужда някакво чувство у мен, то е благодарност¹.¹ Понататък декларира, че ще се бори с неиздържаността и ще победи, като си вземе за „съюзници“ четенето и изучаването на френски и руски, който вече знае. Яворов е пращал и други стихотворения на Бакалов. „От него тя (редакцията на сп. „Ден“ — б. м.) притежаваше — пише Бакалов — и други стихове, които тя не одобри и сам поетът ѝ благодареше, че не ги е помещавала“.² Тук Бакалов отхвърля твърдението на Михаил Арnaudов, че никой не е обърнал внимание на „ранните проблясъци“ на Яворовия талант. Редакцията на „Ден“ и на първо място Бакалов са имали „най-нежно отношение към непознатия талант“.³

Останалите пет писма до към 1900 г. се отнасят повече за получаване и изплащане на литература от библиотеките на Бакалов. И когато се свързва с „Мисъл“, с Пенчо Славейков и д-р Кръстев, Яворов продължава да кореспондира с Бакалов. Дори му се хвали, че д-р Кръстев и Пенчо Славейков са помогнали за преместването му в София. От това време е и шестото писмо, което се отнася за две преводни стихотворения. По поръка и молба на Бакалов (Яворов превежда от руски стихотворенията „На Лидия Фигнер“ и „Петър Алексеев“, прибавени след това в брошурата „Руският тъкач Петър Алексеев“ от Феликс Волковски, преведена и издадена от Бакалов 1901 г. във Варна, като № 12 на библиотека „Книжки за народа“. Бакалов е улеснил, а вероятно сам е предложил издаването през 1901 г. на „Стихотворения“ на Яворов от издателство Стефан Георгиев във Варна, тъй като той е съдружник на Стефан Гергиев. След 1902 г. връзките между Бакалов и Яворов се прекъсват.

*

Изнесеното за връзките и отношението на Бакалов към българските писатели потвърждава преди всичко онова широко влияние и мощно въздействие на социалистическото движение върху всички по-значителни и начеващи творци на българското художествено слово от 90-те години. Приведените факти още веднаж опровергават твърденията на буржоазните писатели и главно критиците за „догматизма“, „доктринерството“, „ограничеността“, „сухотата“ и т. н. на социализма изобщо и на социалистическите ръководители специално. Всъщност и периодът на 90-те години, както и цялата история на социалистическото движение, показват, че социализмът не само не „ограничава“ творците, талан-

тите, а напротив, осигурява им неограничени възможности за творчески полет, създаване на обществено и художествено значими произведения. А социалистическите, партийните ръководители са възторжени ценители на реалистичната, на прогресивната литература. Те са виждали огромната действена сила на художествената литература, на изкуството и затова като редактори широко са отваряли страниците на социалистическите издания. Дълги години след като е скъсал със социалистическото движение, Кирил Христов говори с възторг например за Георги Кирков, за неговото отношение към изкуството, наричайки го „мой добър приятел“.¹ А и Вела Благоева също така, след като Кирил Христов се е отказал от младежкото си увлечение, не е отрекла поради това поета, а го моли през 1902 г. да напише стихотворение за редактираното от нея списание „Женски бюлетин“. „Удостоете нашето скромно списание със звуковете на вашата божествена лира“ — пише тя в писмото си до поета и се подписва „Ваша почитателка“.² Разбира се, елементи и немалко случаи на сектантство, на прекалена строгост или доктринерство дори има в цялата литературна политика и в цялостния курс на социалистическата партия, както в онова време, така и по-късно. Такива случаи има и в литературно-организаторската и практическата работа на Димитър Благоев и Георги Бакалов. Но трябва да се пристъпва конкретно и внимателно да се отдели наистина прекалената строгост при оценяване идейното съдържание на творбите на българските писатели, непременно изискване да се отразява например класовата борба или да се показват образи на социалисти от справедливите и основателни изисквания за близост към живота и народа, за реализъм и т. н. За широк поглед говори самото сътрудничество на писателите в социалистическите списания и вестници, а също така и сборниците на Бакалов „Лъчите на поезията“, 1901 и „Към свобода“, 1902, както и „Пред изгрев“, 1910 от Любен Дюкмеджиев.

Посочените данни говорят и за прекрасните качества на Бакалов като социалистически деец, като литературен организатор и редактор. Още в онези години той намира начин да се свърже с българските писатели, да им помогне, да ги насочи преди всичко, разбира се, към социализма като източник за най-трайно и плодотворно вдъхновение. Бакалов има най-големи заслуги за социалистическото увлечение на българските писатели от 90-те години.

¹ Там, стр. 186.

² Г. Бакалов, От Пушкина до Смирненски, 1937, стр. 117.

³ Там, стр. 118.

¹ К. Христов, Арх. ф. № 131, арх. е-ца № 2, л. 139.

² Там, арх. е-ца 404.

Той най-добре оценява по-късно този период от развитието на българската литература.

А какво е характерно за творчеството на българските писатели от периода на техните социалистически увлечения? И за Церковски, и за Страшимиров, и за Кирил Христов, и за Яворов, и за Димитър Полянов този период е началото на тяхната литературна дейност. Сътрудничеството им в социалистическия печат се явява техният „прощапулник“ (по израза на Бакалов), техните първи стъпки в творческия им път. И съвсем естествено е повечето техни стихове и разкази да носят белезите на младежки произведения с не съвсем укрепнал поглед върху живота, с неовладяно писателско майсторство. Бакалов, който най-добре познава първите стъпки на писателите от „моего поколение“, както той се изразява, обяснява това и с незадълбоченото усвояване на социалистическите идеи от самите творци. Затова той нарича литературата на социалистическите увлечения като „вапсана със социалистическа боя“. Но все пак те си създават име в литературата. Защото стихотворенията и разказите, които българските писатели създават под влияние на социалистическите идеи, са дълбоко жизнени, идейно съдържателни. И в тях, както и в останалата българска литература, главният обект на изображение е народното тегло. Но тъй като авторите са по-дълбоко или по-повърхностно завладени от социалистическите идеи, жизненият материал в техните творби се осмисля от тези идеи. Идейно-художествената трактовка на проблемите става вече в по-друга плоскост, в по-друга насока. Осветлението на жизнените — обществени, идейни, психологически — въпроси става от позициите на социализма. Затова и в произведенията им се появява новият положителен герой — социалистът (Церковски, Полянов, Страшимиров). Чувствува се бунтовното настроение или закана на трудещите се, вярата им в утрешния по-щастлив ден (Полянов, К. Христов, Яворов). Идейната яснота, възвишеният идеализъм, вярата в социалистическия идеал придава още в онези години една особена романтична хуманистична насоченост на нашата литература, с което тя най-пряко продължава Ботевата революционна и демокра-

тична традиция. Или ето как хубаво говори сам Бакалов още в 1909 г.: „С изключение на П. Ю. Тодорова, всички други млади писатели, които се увличаха от социализма, създадоха — струва ми се, че може да се каже това — и най-доброто каквото са могли да създадат тъкмо в периода на това си увличане. Едно доказателство *per factum*, че социализмът не изсушава, а подхранва таланта. И естествено: социализмът е живот, борба, вяра, ентусиазъм; а дето тия елементи се вмъкват в поезията, тя бива жизнена и сочна. Несъмнено увличащите се от социализма млади писатели — именно само като увличащи се и само като начеващи — не успяха да създадат нещо крупно; то бяха още слаби наченки, но все пак тия наченки се извършваха в една плоскост, която разкриваше необятни простори на развитие. Каквото и да се казва, периодът на социалистическите увлечения си остава най-светлият период в най-новата наша литературна история.“¹ Както е известно, поради дълбоки обществено-исторически и други причини, почти всички писатели и поети, увлечени в социализма, се „освобождават“ от увлеченията на младостта и изживяват нисходящо идейно развитие. А в творческия си път някои стигат до индивидуализъм, груба еротика, символизъм (К. Христов, П. К. Яворов). Само Д. Полянов остава верен на младежката си любов. Но общо взето по-голямата част се задържат на определени демократични обществени позиции, на позициите на реализма. Създават и значителни произведения. Тяхната нисходяща идейна еволюция не означава „освобождаване“ от партийната, политическата опека на социалистическата партия, както твърдят по-късно буржоазните критици. Тази еволюция съвсем не „доказва“ нежизнеността на марксизма. Може да се твърди, че социалистическият „стаж“ на българските писатели не е останал без следи в по-сетнешното им творчество. С него може да се обясни в значителна степен и близостта към животрептущите въпроси на съвременността и реализма им изобщо.

¹ Г. Бакалов, Избрани произведения, 1953, стр. 322.

ЖЕЛЮ АВДЖИЕВ